

SIIRDELOOGIKA JUURED

Mara Kuhl

Tõlkinud Marju Liiders

Sissejuhatus

Institutsioonide ja poliitiliste tavade ülesehitamisel on postkommunistlikes riikides uurimistöö ja poliitilise konsultatsiooni jaoks keskne tähendus. Üheks oluliseks eesmärgiks on märgata väidetavaid kõrvalekaldumisi ideaalmudelitest ning lähtuvalt standarditest abistada „noore demokraatiaga“ riike nende arengus. Ideaalmudeliteks on näiteks normatiivsed arusaamad *heast valitsemisest* või põhjuse ja tagajärje ahelaid kasutavad uurimismudelid, mis seletavad vastastikuseid sõltuvusseoseid ning poliitiliste protsesside tulemusi. Selleks, et noorte demokraatiate arengule tõhusalt kaasa aidata, on vaja kriitiliselt analüüsida ning vajadusel võimendada või isegi kõrvale jätta mudelite mõningaid osi ning isegi mõningaid mudeleid tervikuna. Vaid siis on võimalik avastada, millistel juhtudel võib stagneerumine olla progressiivne ning vasturääkivused otstarbekad, puudujäägid avalduvad sellisel juhul vaid vaataja silmades. Noorte demokraatiate loogika, põhjuse ja tagajärje seoste ahelad ning omadused ei tarvitse standardsete mudelite alla mahtuda.

See toob uurijate jaoks kaasa kaks ülesannet. Üheks neist on otsustada, millised vasturääkivused luuakse sobimatutest põhjuse ja tagajärje ahelatest ning mis seega polegi vasturääkivused. Kui ainestik toodab kummalisi tulemusi ja mudel kaotab oma seletava ja kirjeldava jõu, annab see õiguse mudelite sobivuses kahtlema hakata¹.

Sellisel juhul saab mudelit kasutada vaid selleks, et kindlaks määrata, millised põhjuse ja tagajärje ahelad ainestiku puhul ei tööta ja vajavad ümber-
töötamist. Uurijate järgmiseks ülesandeks on lähemalt vaadelda poliitilise arengu seemist alusloogikat: millised on poliitiliste otsustusaparaatide ja institutsioonide orientatsioonid, loogika ja ihaldatavad eesmärgid? Milliseid funktsioone nad täidavad? Kui sellest aru saadakse, on väidetavaid vasturääkivusi ja stagneerumisi võimalik edukamalt tõlgendada ja hinnata.

¹ Sääraseks näiteks on küsimus, kas Eestile omast poliitika väljatöötamise stiili sobib analüüsida Liipharti konsensuse ja enamusdemokraatia mõõtmete abil. Diskussiooni kohta vaata Kuhl 2007. Liipharti instruktiivset, metodoloogilist kriitikat vt. Taagepera 2003.

Kasutades Eestit analüüsitava juhtumina, keskendub käesolev uurimus eelmainitud teisele ülesandele, üritades ühiskondliku ja poliitilise arengu välispinna alla jäävaid nähtusi põhjalikumalt vaadelda. Poliitiliste institutsioonide ja nende arengu sügavamas kihis, mis koosneb vasturääkivustest, stagneerumisest ja arengust, on võimalik leida normatiivseid alusstruktuure.

Avastasin need normatiivsed alusstruktuurid juhuslikult, omalaadse kõrvalsaadusena, uurimisprojektis, mis käsitles Euroopa normide juurutamist Eesti avalikus halduses². Avastuseni viis teadusliku kirjanduse interdistsiplinaarne valik ning elementide hermeneutiline analüüs. Vaadeldavate elementide hulka kuulusid näiteks järgmised poliitilised institutsioonid: avalik haldus - sealseid organisatsioonid, töövood, tööstiilid; valitud elemente kui võrdsust ja individualismi puudutavad avalikud arvamused ja diskursused; materiaalsed objektid, nagu ehitised ja hooned; seadused; ajalehe- ja ajakirjaartiklid; riigiametnike, uurijate ja tavainimeste räägitud anekdoodid, muuhulgas ka mitteametlikus õhkkonnas. Sääraste normatiivsete alusstruktuuride identifitseerimismeetod on võrreldav Max Weberi induktiivsele käsitlusele „ideaaltüübist.“ see on tegeliku elu objektide ja tegude mitmesuguste märgatud omaduste liialdamine ja kontsentreerimine, et jõuda koherentse ja mõtestatud kirjelduseni ähmaste ja varjatud nähtuste kohta (Weber 1988).

Normatiivsed alusstruktuurid: siirdeloogika alused

Nüüd vaatame seda, mida võib nimetada normatiivseteks alusstruktuurideks ja mis on vasturääkivuste, seisakute või arengute põhjuseks siirdeprotsessis. Postkommunistlikes ningsageli just postsovjettlikes riikides väljendavad normatiivsed alusstruktuurid ühiskonna vabadust, mis on tagasi võitnud õiguse valida ja tegutseda omaenda äranägemise järgi, olles oma tegevusvabaduse nimel võidelnud. Normatiivsed alusstruktuurid tulenevad osaliselt mitte alati selgelt teadvustatud, ent tulemuslikust opereerimisest kultuuripärandi ja tänapäeva väljakutsetega. Alusstruktuurid viivad uute suundadeni ühiskondlikus ja poliitilises tegevuses, määravad kollektiivse identiteedi ja võivad avaldada nii positiivset, negatiivset kui neutraalset mõju poliitilistele suundumustele, institutsioonide rajamisele ja poliitilisele suhtlusele. Nad mõjutavad väärtusi, norme ja hinnanguid „maailma“ kohta: mis seisus see on ja peaks olema, mida kujutab endast kodanik, milline

2 See uurimisprojekt toimus aastatel 2004-2007, kui autor osales eksperdina European Twinning projektis teemal „Riiklike ametiasutuste haldussuutlikkuse arendamine“ Eestis. Tulemused võib leida internetiaadressil: <http://opus.kobv.de/ubp/volltexte/2007/1515/>. Aadressilt http://www.gvg-koeln.de/xpage/objects/pro_sozial/docs/15/files/EST-EO-3519-EU-2004-HUE.pdf võib leida lühikirjelduse European Twinning projektist.

peaks olema meeste ja naiste roll ühiskonnas ja millised peaksid olema sugudevahelised suhted, mida peab ootama avalikult halduselt, mis moodustab rahvusriigi, rahvuse jne.

Normatiivsed alusstruktuurid kujundavad „ajastu vaimu,” ühiskonna poliitilist õhustikku ning seega määravad ära variandid ja võimalused, mis poliitilistel osalejatel on. Antud mõttes moodustavad nad *poliitiliste arengute loogika alused*, ka siirete omad. Uusinstituutsioonilise lähenemise mõttes on nad mitteainelised, normatiivsed instituutsioonid³, mille on kujundanud kogemus ja olevikusituatsioon; püsivad ja samas muutuvad, sest nad võivad valitsevaks saada või kaduda. Meie eesmärgiks siin on tuvastada normatiivseid alusstruktuure Eestis ja näidata nende otsest mõju siirdeprotsessis.

Eesti on maa, mis on riigina taasrajatud pärast poole sajandi pikkust okupatsiooni. Võrreldes teiste endiste kommunistlike riikidega, mis said rajatud esmakordselt, on see oluline erinevus (võrreldes näiteks Makedooniaga, mis riigina ei kadunud). See tekitab vahe nii suhtumises kommunismi kui ka rahvusliku enesemääramise vajadustes. Eestist võib leida kolm normatiivset alusstruktuuri: esiteks tugev nõukogudevastatus, teiseks esimese iseseisvusaja mitteajalooline jätkumine ja kolmandaks turbomodernism.

Nõukogudevastatus

Nõukogudevastatus on tugev negatiivne suhtumine Nõukogude Liidu perioodi, Nõukogude instituutsioonidesse ja nende pärandisse. Kõike, mis puudutab NSV Liidu aega, loetakse negatiivseks, eiratakse või ei peeta oluliseks. See on „nihilistlik interpretatsiooniskeem” (Brokl 1996: 322), mineviku ebakriitiline eitamine.

Nõukogudevastatuse roll Eesti identiteedis tähendab Vene valitsusaja olematuks muutmist ja jätkamist ilma mingite nähtavate märkideta, haavadeta või pärandita minevikust. Kui need alles on, siis tuleb neid eirata. See kannab endas vajadust saada lahti millestki, mis on imbunud kogu ühiskonda ning mille mõju on vaja vähendada sellest hoolikalt mööda vaadates.

Nõukogudevastatusest tuleneb ka poliitikute distantsi hoidmine Venemaa, samuti Eestis elavate venelastega. Kuna riiklikud instituutsioonid ja avalik haldus olid Venemaa käes keskseks tööriistaks, et selle abil Eesti oma võimu alla saada, viib see ka kõige riikluse, avaliku halduse ja riigivõimuga seonduva negatiivse hindamiseni. See tekitas väärtuste ja suundumuste vaakumi ning takistas säärase avaliku teenistuse teadlikku ja heatahtlikku rajamist, mis oleks olnud valmis noores riigis tekkivate väljakutsetega toime tulema:

3 Huvitava arutluse kultuuripäranditest üleminekuprotsessis võib leida Bönker, Wiegohls 2003.

„(...)öeldi, et rahvas ei tohiks bürokraate usaldada (...). Kuid mingit selget visiooni ega väärtushinnangut tulevase administratsiooni jaoks ei loodud. (...)” (Sootla 2000).

Eestis läks nõukogudevastasus niikaugele, et mõningad terminid jäeti kasutusest kõrvale, näiteks “sotsiaal-” oli liiga sarnane sotsialismile, et seda poliitilises sfääris kasutada. Sotsiaaldemokraadid kasutasid aastatel 1996-2003 nime Mõõdukad, et neid sotsialismiga ei seostataks. Saksa *Soziale Marktwirtschaft* (sotsiaalne turumajandus) ei tulnud kõne allagi, kuigi mitmeid teisi Saksamaa traditsioonidest mõjutatud riigistruktuure võeti üle. Kuid ka mitmete teiste väljendite kasutamine oli tabu, isegi kui nende tähistatavad mõisted olid Eesti siirde jaoks tähtsat rolli mängivad. Näiteks „tehniline progress,” mida Nõukogude propagandas laialdaselt kasutati, oli avalike arvamuse küsitluste kohaselt negatiivse kõlaga, kuigi Eesti oli tol ajal Euroopas tehnoloogiliselt edasi jõudmas.

Kui „sotsiaalne” on nõukogudevastatuse tõttu probleemiks saanud, siis sama kehtib ka „tsentraliseerituse” kohta. Vastumeelsus tsentraliseeritud valitsemise suhtes avaldub ka avaliku halduse detsentraliseeritud struktuuris. Võim ja otsuste langetamine on killustatud täidesaatva võimu mitmesuguste osade vahel, kelle tegevusvabadus poliitika väljatöötamisel ja kulutuste tegemisel on suur (Sigma 2003, Randma 2001). Seega pole osutunud võimalikuks näiteks Riigikantselei või majandusministri või mõlema paigutamine täitevvõimu korralduskoordinaatoriks, mis oleks suuteline juhtima ja kontrollima üldisi avaliku halduse reforme.

Mitteajalooline jätkumine

Teise olulise rahvusliku terviklikkuse taastamise allika juured on samuti minevikus: esimeses iseseisvusajas. Mitteajalooline jätkumine tähistab suunatust kahe maailmasõja vahelisele esimesele iseseisvusajale ja selle uuesti omaksvõtmist. Mineviku jätkumine hõlmab endas esimese iseseisvusaja idealiseerimist ning ebakriitilist heakskiitu, vanade institutsionaalsete struktuuride taasehitamist ja kasutamist ning vanade diskursuste kasutuselevõttu. See on mitteajalooline, kuna mineviku elemente ei hinnata kriitiliselt, st lähtudes nende funktsioonist konkreetses ajaloolises kontekstis. Selle asemel võetakse nad taaskasutusse kui ajaülesesse Eesti rahvusriiki kuuluvad, jättes tähelepanuta tänapäeva fundamentaalselt teistsuguse konteksti. Mitteajaloolise jätkumise läbi saab Eesti rahvuslik ajalugu kontseptualiseeritud pideva kontiinumina, mis sai katkestatud kuritegeliku ja rahvusliku olemuse jaoks ebaolulise vahemikuga NSV Liidu valitsemise all.

Mitteajaloolise jätkumise funktsiooniks on tugevdada ja uuesti vormida rahvuslikku identiteeti - identiteeti rahvana, kellel on oma rahvuslik tege-

likkus ja legitiimsus. Üks mitteajaloolise jätkumise silmatorkav näide on Eesti Vabariigi põhiseadus aastast 1992. Selle sissejuhatus määrab riigi rajamispäeva aastasse 1918 ning nimetab põhiseadust 1938. aasta põhiseaduse uuenduseks.

Avalik haldus on samuti loodud esimese iseseisvusaja vundamendile. Võeti üle detaile sõjaeelsest haldussüsteemist, mis rajanes „mandariinide” ja ministrite usalduslikel suhetel. Esimese vabariigi aegne riiklik avalik haldus oli tugevasti mõjutatud Saksamaa bürokraatlikust traditsioonist, kus avalik haldus on valitsuse neutraalne tööriist. Seega peaks Eesti riigisekretär olema neutraalne ametiisik, kes ministrite vahetudes oma kohale jääb. Kuid nõukogude periood oli avaliku halduse ja poliitikute vahelise usalduse purustanud. Tänapäeva poliitiline eliit üritab avaliku halduse mõju vähendada ja seda repolitiseerida, mitte negatiivsel „nõukogulikul kombel,” vaid selleks, et tagada, et valitsuse otsused poleks mõjutatud bürokraatlike võtmeisikute varjatud eesmärkidest. Tundub, et kohest tegutsemist nõudnud vahetult taasiseseisvumisjärgsel ajal paistis esimese iseseisvuse aeg pakkuvat esmapilgul praktilisi institutsioonilisi lahendeid; need lahendid polnud küll kaasaegse poliitilise eliidi meelestatuse ja huvidega kooskõlas, kuid vastasid vajadusele kohese tegutsemise ja rahvusliku identiteedi järele.

Seega pole Eesti avaliku halduse apoliitilised jooned vastureaktsioon Nõukogude-aegsele haldussüsteemi politiseerimisele, nagu Lääne vaatlejad tihti arvanud on. Need tulenevad vajadusest ja võimalusest taaskäivitada oma riiklus – isegi kui see on mitteajalooline. Institutsionaalsete struktuuride kokkusobimatus usalduse puudumisega poliitilise ja administratiivse eliidi vahel tekitab täidesaatva võimu vallas aga tõsiseid talitlushäireid.

Veel üks näide, mis mitteajaloolise jätkumise mõju kinnitab, on sugudevahelise võrdsuse diskursus. Praegused arutelud meeste ja naiste võrdsete võimaluste teemal rõhutavad sugudevahelisi erinevusi, samuti nagu seda tegid ka varase 20. sajandi naiste võrdsusliikumise diskursused. See on Nõukogude aja sugudevahelise võrdsuse diskursuse vastand: tollal propageeriti meeste ja naiste ühetaolisust ideaalse nõukogude inimese kuvandis. Naist-raktoristi kuju on selle sookäsitluse instruktiivseks ikooniks (Kuhl 2006).

Mitteajalooline jätkumine on jälgitav isegi materiaalsete institutsioonide puhul, kui ringlevad anekdoodid tõele vastavad. Enne haridusministeeriumi Tartusse kolimist olevat ministeeriumi Tallinna hoone kuluka ümberehitamise jaoks aluseks võetud esimese iseseisvusaja korruseplaanid.

Turbomodernism

Kolmas normatiivne alusstruktuur vastandub kahele eelmisele tulevikku suunatuses, samal ajal kui teised kaks on antagonistlikud vaated minevikule: nõukogudevastatus salgab ja eitab minevikku ning mitteaajalooline jätkumine kinnitab minevikku ja tõstab seda esile. Turbomodernism lõimib endasse rahvusliku mineviku, eraldades Eesti nõukogude perioodist. See on Eesti rahvusriikliku identiteedi tuum: kõike, mis näib progressiivne, modernne, nooruslik ja vastavaid väärtusi kandev, jaatatakse ühemõtteliselt ja võetakse avasüli vastu. Seejuures avalduvad tugevad uusliberalistlikud suundumused.

Turbomodernistlikud diskursused kujutavad Eestit riigina, millel on jõuline poliitiline kultuur ja traditsioon ning mis on jätnud seljataha Euroopa Liidu pärssivad poliitilised praktikad ja ideed. Tegu on riigiga, millele on omane „majanduslik libertarism, käitumuslik liberalism ja sotsiaalne konservatism” (Gräzin 2000). Mitteaajalooline jätkumine toidab ideed Eestist kui noorest riigist vanade, kuid edumeelsete poliitiliste traditsioonidega. Lähimineviku jäljed ei mõjuta Eestit, kui see innovatiivse, kärme ja vaprana riigina aeglase ja rahuliku Euroopa selja taha jätab.

Turbomodernne orientatsioon võimaldas siirdejärgus võtta suuna majanduslikule šokiteraapiale. See võimaldab uusliberaalseid majandusreforme ja – vahest mõjutatuna kauakestnud poliitilise kriitika keelust – viib ebakriitiliselt jaatava suhtumiseni sääraste reformide suhtes.

Turbomodernism on ümber kujundanud järgmisi poliitilisi mõisteid, nagu näiteks „võrdsus.” Võrdsust mõistetakse tänapäeval peamiselt uusliberalistlikul viisil. Uusliberalismi järgi ühiskondlikud positsioonid jagunevad vastavalt erinevale võimekusele ja andekusele. See on vastandlik nõukogulikule käsitlusele võrdsusest kui tulemustes selles mõttes, et kõik on võrdses saanud. Samuti ei arvesta ta ka Euroopa Liidu normatiivset käsitlust “võrdsusest”, mis näeb ette, et kõigile inimestele peaks tagama samad võimalused, sõltumata nende kuulumisest erinevatesse (diskrimineeritud) gruppidesse. Turbomodernne enesekäsitlus eestlastest ja Eestist kui riigist avab tee väga vähe võrdseid võimalusi tagavale poliitikale ning vähendab sääraste küsimustega tegelevate isikute legitiimsust (vt Kuhl 2007).

Turbomodernism muudab tõsiasja, et siire muutis mõned grupid „üleminekuaja kaotajateks,” lihtsalt faktist vältimatuks, loomulikuks paratamatuseks. Lisaks pakub see normatiivne alusstruktuur põhjenduse selle sotsiaalküsimuse depolitiseerimiseks. Majanduslik jõukus on individuaalne saavutus, mitte sotsiaalseid tingimusi või grupikuuluvust puudutav teema.

Indiviidi huvid on kogukonna huvidest olulisemad (vt Realo 1998; Lauristin, Vihalemm 1997).

Turbomodernism selgitab ka kodanike tagasihoidlikke ootusi riigi kui rahuldavate elutingimuste tagaja suhtes (Saar Poll, Riigikogu Kantselei 2000; Kalmus, Lauristin 2004). Seda võib pidada erakordseks, kui arvestada riigi varasemat rolli ning mõningate gruppide elutingimuste halvenemist siirde käigus.

Normatiivsete alusstruktuuride vastastikune mõju

Kuigi eeltoodud kolm normatiivset alusstruktuuri lähevad osaliselt üksteisega sisult vastuollu, tugevdavad ja täiendavad nad ka üksteise mõju. „Liberaalse demokraatia ja moodsa turumajanduse ning vana kommunistliku režiimi või kommunistliku revolutsiooni eelsete ajalooliste mudelite vaheline pinge tundub olevat üksteise vastu suunatud, kuid samas ka üksteisega seotud” (Temmes, Peters, Soolta 2004).

Mitteajalooline jätkumine ja turbomodernism on kaks vastandlikku poolust, millega avalik haldus toime tulema peab. Tänapäeva avaliku halduse struktuursed alused on üle võetud esimesest Eesti iseseisvusajast, mis oli omakorda mõjutatud Weberi avaliku halduse ideaalist. Tõsiasi, et poliitike ja ametnike vahelised suhted enam sellele mudelile ei vastanud, eirati. Samal ajal propageeris poliitiline eliit selliseid uusliberaalseid ideid, nagu näiteks minimaalne riigipoolne kontroll (Temmes, Peters, Soolta 2004), mis omakorda tekitas avalikus halduses usaldamatust poliitikute vastu.

Nõukogudevastasus on osa turbomodernismi maatriksist. „Postkommunistlikes ühiskondades tekkinud väärtused olid peamiselt *negatiivne ekstrapolatsioon* kommunismiaja kogemustest tulevase arengu võimaluste jaoks. Kogemused [lähi – MK]minevikust ei saanud sisaldada võimalusi tuleviku jaoks. Üks absoluutne, ametlik tõde sai asendatud uute, vaidlustamata ideaalide poolt. Need vaba ühiskonna institutsioonid, mis selgelt vastandusid kommunistlike poliitiliste institutsioonidega, olid inimeste silmis abstraktsete ideaalidena legitiimsed. Teised varasema tegelikkuse osad, nagu riik, ühine heaolu, võrdsus ja ühiskondlik õiglus (...) omandasid *ühetähenduslikult negatiivse väärtuse*” (UNDP Estonia, kursiivtähistus Mara Kuhli poolt).

Võib näha märke neljanda normatiivse alusstruktuuri tekkimisest. Seda võiks nimetada “mineviku ümberhindamiseks”, mis pehmemdaks nõukogudevastasust ja kaotaks mitteajaloolise jätkuvuse. Väljendi „sotsiaalne” ennistamine, mida peegeldab Mõõdukate erakonna Sotsiaaldemokraatideks ümbernimetamine, samuti kriitiliste teoste ilmumine esimese iseseis-

vusaja kohta, näiteks Magnus Ilmjärve „Hääletu alistumine” (2004), anavad märku, et suhtumine minevikku on muutunud distantseeritumaks ja kriitilisemaks (Gilly 2002, Raitviir 2004). Seni vaidlustamatuks jäänud uusliberalismi ideedele võivad tekkida konkurendid ja turbomodernism võib nõrgeneda, kui alternatiivsed diskursused peaksid tugevnema. Edasine uurimine näitab, kas tekkivad diskursused ühinevad uueks poliitilisi võimalusi ümberkujundavaks normatiivseks alusstruktuuriks.

Allikad

- Bönker, Frank; Wiegohls, Jan (2003). Does culture matter? Changing Views on the Cultural Legacy of the State-Socialist Past. Lk 57-68 kogumikus Minkenberg, Michael; Beichelt, Timm. Cultural Legacies in Post-Socialist Europe. The Role of Various Pasts in the Current Transformation. Frankfurt/Oder: Frankfurter Institut für Transformationsstudien.
- Brokl, Lubomir (1996). Institutionalisation und Deutungsmuster der tschechischen nationalen Identität nach dem November 1989 Lk 317- 336 kogumikus Hannelore; Knobelsdorf, Wladimir; Reiman, Michal; Mänicke-Gyöngyösi, Krisztina. Öffentliche Konfliktdiskurse um Restitution von Gerechtigkeit, politische Verantwortung und nationale Identität. Berliner Schriften zur Politik und Gesellschaft in Sozialismus und Kommunismus. Frankfurt/Main, Berlin: Verlag Peter Lang.
- Gilly, Seraina (2002). Kulturelle Affinitäten in den Gesellschaften des Baltikums seit der wiedererlangten Unabhängigkeit. Goehrke, Carsten; von Ungern-Sternberg, Jürgen (toim). Die baltischen Staaten im Schnittpunkt der Entwicklungen. Basel: Schwabe&Co. AG Verlag.
- Gräzin, Igor (2000). The Apology of Estonian Political Culture. Political Forum – Parliamentary Culture in Estonia. Riigikogu Toimetised. 2/2000.
- Võrgulehel: www.riigikogu.ee/rva/toimetised (28.04.2006).
- Kalmus, Veronika; Marju Lauristin, Pille Pruulmann-Vengerfeldt (2004). Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina.Maalim. Meedia tulemustest. Studia Societatis et Communicationis I. Tartu: Taru Ülikooli Kirjastus.
- Kuhl, Mara (2006). Allianzen für die europäische Wertegemeinschaft: Staat und Zivilgesellschaft in Estland. Forschungsstelle Osteuropa Bremen – Arbeitspapiere und Materialien. 77, 126-130. Tagung junger Osteuropa-Experten: Bremen.
- Kuhl, Mara (2007). Umsetzungsbedingungen für eine europäische Gleichstellungsstrategie im post-kommunistischen Kontext: Gender Mainstreaming in Estland. Potsdam: Univ., Diss. Univ. Potsdam.
- Võrgulehel <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:kobv:517-opus-15151>. (14.08.2009).
- Lauristin, Marju; Triin Vihalemm (1997). Changing Value Systems: Civilizational Shift and Local Differences. Lk 243-263 kogumikus Lauristin, Marju; Vihalemm, Peeter. Return to the Western World - Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition. Tartu: Tartu University Press.
- Pollitt, Christopher; Geert Bouckaert (2004). Public Management Reform: A Comparative Analysis. Oxford: Oxford University Press.

- Raitviir, Tiina (2004). Research on Governance: Women and Men Politicians Equality. Studyreport of the Project „Mass Media in (Re)Distribution of Power”. Tallinn: Ministry of Social Affairs.
- Randma, Tiina (2001). A small civil service in transition: the case of Estonia. *Public Administration and Development - the International Journal of Management Research and Practice*. 21 (1), lk 41-51.
- Realo, Anu (1998). Collectivism in an individualist culture: The case of Estonia. *Trames - A journal of the Humanities and Social Sciences*. 2, lk 19-39.
- Saar Poll; Riigikogu Kantselei (2000). Riik ja Rahvas November 2000 - Elanikkonna Monitoring. Võrgulehel *In Riigikogu*. http://www.riigikogu.ee/msi_arhiiv/uurimused/riik_2000_nov.html (12.08.2009).
- SIGMA - Support for Improvement in Governance and Management. *Estonia - Public Service and the administrative framework assessment 2003*. Paris: OECD
- Sootla, Georg (2000). Institutional Context of Politico-Administrative Relations in Estonia Paper presented to the 8th NISPAcee Annual Conference, Budapest. Võrgulehel http://www.nispa.sk/_portal/homepage.php.
- Taagepera, Rein (2003). Arend Lijhart's Dimensions of Democracy: Logical Connections and Institutional Design. *Political Studies*. 51, lk 1-19.
- Temmes, Markku; Guy B. Peters, Georg Sootla (2004). The Governance discourse in three countries, a comparison of administrative reform activities in Finland, Estonia and Russia. Võrgulehel <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/nispacee/unpan018512.pdf>. (12.08.2004).
- UNDP (2000). Estonian Human Development Report 2000 - 1. Political Aspects of Human Development. *Eesti inimarengu aruanne 2000*: 1.3. Estonian Administrative Capacity as Compared with the European Administrative Sphere. Võrgulehel <http://web.archive.org/web/20020324120807/www.undp.ee/nhdr00/en/1.3.html>. (12.08.2009).
- Weber, Max (1988). Die "Objektivität" sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis. in: idem: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Lk 146-214. Tübingen.